

Predčasné ukončovanie náhradnej rodinnej starostlivosti v Slovenskej republike

Milan Fico

Počet náhradných rodín, ktoré si po prijatí dieťaťa prešli skúsenosťou predčasného ukončenia, je na Slovensku relatívne malý. V posledných rokoch možno ale zaznamenať rastúci trend. Príspevok sa na základe výpovedí náhradných rodičov v kvantitatívnom dotazníkovom šetrení zaoberá okolnosťami, ktoré v Slovenskej republike s predčasným ukončovaním náhradnej rodinnej starostlivosti súvisia. Keďže neexistuje jeden dôvod, pre ktorý sa náhradná rodinná starostlivosť končí neplánovane, zameriavame sa na hľadanie komplexnejšieho obrazu. V texte je uvedená rola faktorov spojených so subjektívnymi výpoveďami náhradných rodičov ohľadom najväčších problémov pochádzajúcich z náhradného rodinného prostredia. Spolu s ďalšími oblasťami, ako sú využívanie služieb sociálnoprávnej ochrany, charakteristiky a sociodemografické ukazovatele prijatých detí a náhradných rodín, identifikujeme pomery šanci a celkový vplyv jednotlivých okruhov na neplánované ukončenia. Príspevok nie je iba kvantitatívnym zhrnutím okolností, zohrávajúcich zásadnú rolu vedúcu k odchodu dieťaťa z náhradnej rodiny. Pomocou identifikovaných problémov navrhujeme konkrétne zmeny. Výsledky sa môžu stať podkladom na zlepšenie opatrení v agende sociálnoprávnej ochrany pre všetky deti, ktoré z rôznych dôvodov nedostali možnosť vyrastať vo svojich pôvodných biologických rodinách. Sú podnetom pre posilnenie vybraných aktivít a ich lepšieho nastavenia pre potreby detí žijúcich mimo svojich pôvodných rodín. V sekundárnom dôsledku tak môžu pomôcť a uľahčiť starostlivosť aj samotným náhradným rodinám.

Kontext a prehľad základných ukazovateľov

V roku 2012 žilo mimo svojej rodiny na základe rozhodnutia súdu približne 1,43 % detskej populácie. Tento podiel sa každoročne nepatrne zvyšuje. Pre porovnanie - pred desiatimi rokmi, v roku 2002 to bolo 0,99 % 0–17 ročných (www.statistcs.sk, ročné výkazy o vykonávaní sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately, SPODaSK). Tieto deti nie sú homogénnou kategóriou populácie - spoločné majú to, že na základe rozhodnutia súdu žijú trvale alebo dočasne mimo svojich biologických rodín. Zároveň ich okolností, v ktorých sa nachádzajú, v porovnaní s ostatnou detskou populáciou stavajú do situácie zraniteľnejšej sociálnej kategórie. Čo ich navzájom odlišuje, sú dôvody vyňatia, sociodemografické charakteristiky a životné dráhy, ktoré v lepšom prípade viedli k prijatiu do náhradnej rodinnej starostlivosti (pestúnska, náhradná osobná starostlivosť), alebo k umiestneniu do zariadení detských domovov, profesionálnych rodín, krízových, diagnostických, alebo reedukačných centier. Mierny nárast počtu detí vyňatých z rodín na základe rozhodnutia súdu sprevádza dlhodobý trend ubúdania pestúnskych rodín a relatívne stabilizované počty náhradných osobných rodičov. Nežiaduci trend sa prejavil najmä v posledných troch rokoch, kedy narastá celkový počet detí umiestnených v detských domovoch (ročné výkazy o poskytovaní starostlivosti deťom v detských domovoch). Aj keď sa z dlhodobého hľadiska darí čoraz viac detí prijímať do náhradnej rodinnej starostlivosti, alebo profesionálnych rodín v detských domovoch na úkor umiestnenia na skupinách (Filadelfiová, 2007, výkazy SPODaSK), najnovšie čísla môžu poukazovať na závažnejšie zmeny. Na základe zisťovaní Ústredia práce sociálnych vecí a rodiny (UPSVaR)

v priebehu rokov 2009–2011 prišlo na Slovensku k predčasnému ukončeniu náhradnej rodinnej starostlivosti v 226 náhradných rodinách. V sledovanom období, počas ktorého sa údaje zisťovali, sa počet predčasných ukončení medziročne zvyšoval. Kým v roku 2009 to bolo 51 náhradných rodín, v roku 2010 narástlo číslo na 71 a v roku 2011 bol tento počet v porovnaní s rokom 2009 už viac ako dvojnásobný (104 náhradných rodín). Vnútorň monitoring UPSVaR ukazuje, že ak k prerušeniu dôjde, tak je to častejšie na návrh samotných náhradných rodičov (72 %) a nie úradu sociálnoprávnej ochrany (28 %). Ide tak o situácie, ktoré sú spojené najmä z rozhodnutiami samotných náhradných rodičov a nie sú výsledkom toho, že by orgán sociálnoprávnej ochrany zistil závažné nedostatky pri starostlivosti a výchove. Ďalšie osudy detí po predčasnom odchode sú z hľadiska naplňania ich potrieb väčšinou horšie. Obyčajne nemajú rodinné riešenia - odchádzajú najmä do skupinovej starostlivosti detských domovov, reedukačných, centier, zriedkavejšie do profesionálnych rodín v detských domovoch, krízových stredísk. Považujeme preto za dôležité hlbšie poznať súvislosti, stojace za predčasnými ukončeniami. Na základe uvedených zistení možno prijať opatrenia, ktoré môžu zlepšiť naplňanie potrieb náhradných rodičov a detí vyrastajúcich mimo svojich pôvodných rodín a pomôcť k zlepšeniu perspektívy detských dráh v dospelosti.

Cieľ príspevku, dáta a metódy riešenia

Príspevok sa optikou náhradných rodičov zameriava na okolnosti, ktoré súvisia s predčasným ukončením náhradnej rodinnej starostlivosti. Jeho cieľom je podať komplexnejší prehľad oblastí a ukazovateľov stojacich za neplánovanými prerušeniami

mi. V úvode špecifikuje hlavné východiská a legislatívne zmeny v sociálnoprávnej ochrane, ktoré na Slovensku prebehli v roku 2005. Ich základnou úlohou bolo zmeniť nastavenie sociálnych politík, posilniť riešenia pre rodiny v kríze, uprednostniť pri starostlivosti o deti v ohrození rodinné prostredie (zákon o rodine č. 36/2005, zákon o sociálnoprávnej ochrane č. 305/2005). Deti, ktoré prešli procesom predčasného ukončenia, sú konfrontované s udalosťami, ktoré môžu posilniť reprodukciu nežiadúcich dôsledkov, či už z prostredia biologickej, náhradnej rodiny alebo inštitucionálneho prostredia. Naplňaniu zákona o sociálnoprávnej ochrane v praxi často zabraňujú systémové bariéry. Pretrvávajú rozpor medzi normatívnymi zmenami, ich reálnym výkonom v praxi a pretavovaním do každodennej reality (Návrat, 2012). Hlavným ťažiskom textu je kvantifikácia výpovedí náhradných rodičov o najväčších problémoch, s ktorými sa počas starostlivosti stretávajú. Závery sumarizujú ukazovatele v troch hlavných oblastiach. Prvá sa týka najväčších problémov pochádzajúcich z náhradného rodinného prostredia, sociodemografických a iných charakteristík náhradných rodičov. Druhá oblasť mapuje rolu využívania služieb sociálnoprávnej ochrany. Tretia oblasť zahŕňa identifikáciu problémov v spojení s deťmi a ich sociodemografických a ďalších charakteristík. Dáta pochádzajú zo sondy dotazníkových šetrení realizovaných Inštitútom pre výskum práce a rodiny (IVPR), ktorých zber sa uskutočnil v koordinácii s oddeleniami sociálnoprávnej ochrany na celom Slovensku (september, 2012). Vzorka pozostávala z dvoch skupín - prvú tvorili údaje od 571 náhradných rodičov, u ktorých starostlivosť prebieha bez výraznejších komplikácií, ktoré by mali charakter vedúci k neplánovanému ukončeniu. Druhá skupina pozostávala z údajov od 41 náhradných rodín, u ktorých už z rôznych dôvodov k predčasnému ukon-

čieniu prišlo a dieťa už v rodine nežije (návratnosť 19 % - z celkovo prebiehajúcej v roku 2012, 18,1 % - z predčasne ukončenej v priebehu rokov 2009–2011). Obidvom skupinám náhradných rodičov boli položené rovnaké otázky. Závety sú formulované z hľadiska pomerov šancí EXP(B). Ak sú hodnoty EXP (B) >1, šance predčasného ukončenia sa so zmenou ukazovateľa z 0 na 1 zvyšuje (referenčná kategória v kategorickej premennej 0/1 je kódovaná ako 0). Ak sú hodnoty EXP (B) < 1 - šance predčasných ukončení sa so zmenou ukazovateľa z 0 na 1 znižujú. Pri intervalových ukazovateľoch (dĺžka doby starostlivosti, vek dieťaťa, náhradného rodiča v čase prijatia, počet zdravotných problémov a pod.) sa s každým nárastom o jeden rok pomer šancí zvýši alebo zníži na základe hodnoty EXP(B)<>1. Interpretácia vychádza z predpokladu kontroly konštantnosti vplyvu ostatných zahrnutých ukazovateľov. 95%-ný interval spoľahlivosti znamená, že ak by naša vzorka pochádzala z náhodného výberu, odhad pomeru šancí ukazovateľov EXP (B) by sa s 95% istotou pohyboval v populácii náhradných rodičov medzi hodnotami označenými ako MIN a MAX. Predčasné ukončenia predikujú iba tie ukazovatele, ktoré dosahujú štatisticky významné hodnoty (B)(*/**). Pod tabuľkami sa nachádzajú parametre diagnostiky modelov a hodnoty Cox&Snell Nagelkerke. Čím sú čísla dvoch ukazovateľov vyššie, tým jednotlivé oblasti vysvetľujú predčasné ukončenia lepšie. U Nagelkerke (ktorý je v texte interpretovaný) je dôležité, aby sa jeho hodnota čo najviac blížila k jeho maximálnej hodnote 1. Cieľom príspevku nie je vytvárať dojem, že každý, kto sa rozhodne prijať dieťa do svojej rodiny, či už v rámci širších rodinných väzieb alebo pestúnskej starostlivosti, môže čeliť závažným problémom. Ako bolo spomenuté v prvej časti „Kontext a prehľad základných ukazovateľov“, predčasné ukončenia sú veľmi zriedkavé a zriedkavý je aj problematický priebeh náhradnej rodinnej starostlivosti, ktorý by spôsoboval závažné komplikácie vedúce k neplánovaným ukončeniam. Zámerom je upozorniť na riziká, s ktorými sa náhradní rodičia môžu stretnúť, a na základe ich výpovedí prijať vhodné odporúčania do budúcnosti.

Stručné zhrnutie legislatívnych zmien

Kľúčové legislatívne zmeny sa v sociálnoprávnej ochrane na Slovensku udiali v roku 2005, kedy boli prijaté dve nové zákonné normy - Zákon o rodine č. 36/2005 a Zákon o sociálnoprávnej ochrane č. 305/2005. Obidve normy predstavovali jeden zo zásadných posunov v agende ochrany rodín a detí, nachádzajúcich sa v komplikovaných životných situáciách. Boli prijaté v rovnakom čase a vzájomne na seba nadväzovali. Veľkým legislatívnym zmenám predchádzalo zjednotenie agendy náhradnej rodinnej starostlivosti pod Ministerstvo práce, sociálnych vecí a rodiny. Jedným z hlavných zámerov bolo prijať čo najviac detí z detských domovov do rodín a pracovať s biologickou rodinou tak, aby z pôvodných rodín bolo vyňatých čo najmenej detí (Škoviera, 2008). Zákon o rodine č. 36/2005 zjednotil a nanoval definoval formy náhradnej rodinnej starostlivosti. Nahradil dovtedy platný legislatívny stav pretrvávajúci ešte pred rokom 1989. Podobne, ako je tomu v zákone o sociálnoprávnej ochrane, nový zákon o rodine začal uprednostňovať rodinné formy starostlivosti. Definoval náhradnú osobnú a pestúnsku starostlivosť. Za náhradnú osobnú starostlivosť považuje prijatie dieťaťa blízkou rodinou. Túto formu je zo zákona súd povinný uprednostniť pred pestúnskou starostlivosťou alebo umiestnením do náhradnej inštitucionálnej starostlivosti. Kontakty s pôvodným rodičom ostávajú zachované, sú súčasťou dohody. V prípade komplikácií, alebo ak sú proti záujmu dieťaťa, kontakty určuje rozhodnutie súdu. Pôvodný rodič má naďalej vyživovaciu povinnosť. Náhradný osobný rodič má povinnosť poskytovať starostlivosť v rozsahu, v akom ju vykonávali rodičia (strava, ošatenie, lekárska starostlivosť, povinná školská dochádzka, záujmové krúžky), nenahrádza ale rodičovský vzťah. Druhou formou je pestúnstvo. Pestúnstvo prichádza ako riešenie, keď dieťa nemohlo byť prijaté do rodinného prostredia v rámci širšej rodiny. Pestúni musia byť na rozdiel od náhradných osobných rodičov zapísaní v zozname žiadateľov a zvyčajne nie sú rodinnými príbuznými dieťaťa. Podobne ako náhradní osobní rodičia, ani oni nemajú vyživovaciu

povinnosť. O dieťa sa ale starajú v rovnakom rozsahu, v akom by to mali robiť jeho rodičia. Obidve formy dostávajú príspevky na podporu náhradnej rodinnej starostlivosti. K jej predčasnému ukončeniu môže prísť na základe dôvodov, o ktorých vždy rozhoduje súd. Buď je to na základe rozhodnutia náhradného rodiča - v takom prípade musí súd toto rozhodnutie akceptovať, alebo na návrh orgánu sociálnoprávnej ochrany - napr. z dôvodu podozrenia zlého zaobchádzania s dieťaťom v náhradnej rodine.

Prvým zákonom, ktorý zabezpečuje komplexnú ochranu detí, je zákon o sociálnoprávnej ochrane č. 305/2005. Ustúpili v ňom do pozadia ústavné zariadenia detských domovov a dôraz sa začal klásť na výkon opatrení v rodinnom prostredí. Rovnako ako zákon o rodine rešpektuje postupnosť: pôvodná rodina, širšia rodina, náhradná rodina a nakoniec - profesionálna rodina a skupina v ústavnom zariadení detského domova. Normatívne zmeny v sociálnej politike spočívajú v zákonom uprednostnení práce s rodinou v kríze, v realizácii opatrení vedúcich k zabráneniu vyňatia dieťaťa z rodiny, v posilnení jeho ochrany v pôvodnom rodinnom prostredí. Cieľovými skupinami sú deti v rôznych krízových rodinných situáciách, s krátkodobými alebo dlhodobými skúsenosťami so životom mimo svojich rodín. Sociálnoprávna ochrana vychádza z predpokladu zodpovednosti pôvodnej, širšej rodiny za starostlivosť a výchovu svojich detí. Táto zodpovednosť je základom rodinných politik aj západných krajín. Ak je preto vykonávaná kvalitne a správne, mala by viesť k svojmu vlastnému obmedzeniu (Guráň, 2008). Investície do budovania ústavov sa tak dostali na posledné miesto, keď všetky rodinné riešenia zlyhali alebo neboli úspešné. Až tam, kde náhradná rodinná starostlivosť končí predčasne, alebo nie je z rôznych dôvodov možná, zohrávajú zo zákona detské domovy svoju úlohu - ako poslednej poistky. Zákon o sociálnoprávnej ochrane ale naráža v praxi na rôzne systémové bariéry. Ak nie je do každodennej reality pretavovaný odbornými rozhodnutiami konkrétnych ľudí zodpovedných za ochranu detí, vzniká rozpor medzi normatívnymi cieľmi a reálnymi postupmi ich napĺňania. Dospelá existujú len čiastočné výskumné po-

Tabuľka č. 1: Najväčšie problémy - prostredie náhradnej rodiny

	B	(SE)	95% interval spoľahlivosti		
			MIN.	EXP (B)	MAX.
1. ovplyvňovanie dieťaťa biologickými rodičmi proti jeho záujmu	1,746**	0,390	2,668	5,734	12,323
2. nezhody náhradných rodičov so širšou rodinou	1,043	0,586	0,901	2,839	8,950
3. nedostatok odbornej pomoci	0,935*	0,471	1,013	2,548	6,409
4. nezhody s biologickými rodičmi	0,169	0,452	0,488	1,185	2,875
5. slabá finančná podpora náhradného rodiča	-0,442	0,393	0,298	0,643	1,388

Poznámka: 0,151> (Hosmer & Lemeshow) 0,049 = (Cox & Snell) 0,123 = (Nagelkerke), Model $\chi^2(1) = p<0.01^{**}p<0.01^*p<0.05$ kódovanie: 0 - nie, 1 - áno, referenčná kategória: nie

znatky o tom, ako sú vykonávané opatrenia zákonov zabezpečujúcich ochranu detí v praxi. Len veľmi málo sa vie o naplňaní legislatívnych cieľov, o skutočnom vykonávaní opatrení a postupoch na zabránenie vyňatia detí z rodín, postupoch sudcov pri rozhodovaní v detskej agende, o súdnych rozhodnutiach pri umiestňovaní do detských domovov v kontexte uprednostňovania náhradných rodinných foriem alebo práce s rodinou v kríze. Faktom ostávajú malé počty a častá preťaženosť sociálnych pracovníkov, objavujú sa správy o nie vždy zodpovednom posúdení situácie dieťaťa v rodine, podozrení z pretrvávajúceho skratkovitého umiestnenia detí do detských domovov, prax dlhých súdnych rozhodnutí alebo absentujúca sanácia rodinného prostredia (Mikloško, 2011), (Návrat, 2012), (Škoviera, 2008), (Bernhauserová, 2007).

Východiská a skúmané oblasti

Nie všetky deti, žijúce mimo svojich rodín, sú na základe rozhodnutia súdu vyňaté v dôsledku patologických javov, ako sú rôzne formy násillia v rodine, trestná činnosť alebo drogová závislosť rodičov. Popri najčastejšie uvádzaných dôvodoch, ako sú opustenie dieťaťa alebo jeho zanedbávanie, existujú aj iné príčiny. Viazu sa na náhle životné udalosti - zdravotné, psychické komplikácie rodičov, úmrtie jedného alebo oboch rodičov, náhly prepad rodiny do stavu bezdomovectva. Existuje však aj skupina dôvodov spájajúca sa so samotnými deťmi. Tieto sú ale veľmi zriedkavé. Ak sa ako dôvod vyňatia z rodiny vyskytnú, ide najmä o drogovú závislosť, poruchy správania, záškoláctvo, psychické problémy alebo ťažké zdravotné znevýhodnenia. Ak sú preto deti súdny rozhodnutím vyňaté zo svojich rodín, je to najčastejšie z dôvodov, ktoré sami nezavinili. Čím nižší vek dieťaťa, tým sú okolnosti častejšie na strane rodičov. Na druhej strane - ak sa na hlavné príčiny predčasných ukončení pozrieme optikou náhradných rodičov, tieto sú videné (či už oprávne alebo nie) najmä na strane detí (viď tabuľka č. 4). Naším zámerom bolo preto vychádzať nielen z výpovedí náhradných rodičov, ale pozrieť sa na predčasné ukončenia komplexnejšie, pričom sme sa zamerali naj-

skôr na oblasť náhradného rodinného prostredia a sociodemografických a iných ukazovateľov náhradnej rodiny. Na základe výpovedí náhradných rodičov o tom, čo im v rodinnom prostredí spôsobovalo najväčšie problémy (tabuľka č. 1), ako aj ich sociodemografických a ďalších charakteristík (tabuľka č. 2) sme zisťovali, ako predikujú šance predčasného ukončenia. Z oblasti prostredia náhradnej rodiny sme sa zamerali na päť ukazovateľov. Ak dieťa nie je sirota, jeho prijatie pre náhradných rodičov často znamená aj udržiavanie kontaktov s biologickou rodinou. V ideálnom prípade by všetky strany mali mať rovnaký cieľ - návrat dieťaťa do pôvodnej rodiny. Pokiaľ to nie je možné, mal by byť zaistený kontakt a stabilné zázemie v náhradnej rodine (Matoušek, Pazlarová, 2011). Vzťahy môžu mať ale rôznu podobu - od bezkonfliktných a prospešných až po tie s ťažkým priebehom, spôsobujúce tlak na náhradných rodičov. Niektorí autori upozorňujú, že ak sú vzťahy vyhodnotené ako problémové a ich súčasťou je nátlak zo strany pôvodnej rodiny, ktorý zasahuje dieťa proti jeho záujmu, môže s predčasným ukončením existovať súvislosť (Strijker, Zandberg, 2005). Udržiavanie kontaktov s pôvodnou rodinou je dôležité. Ak sa ale tieto kontakty pretavujú do mýtov o nenahraditeľnosti biologickej rodiny pre dieťa, môže byť ich udržiavanie skôr na škodu ako na prospech dieťaťa (Sobotková, 2010). Pôvodná rodina by mala byť prvoradá, ak ale spôsobuje dieťaťu zásadné problémy, kontakt s ňou sa môže stať z hľadiska vplyvu na predčasné ukončenie problematickým. Rizikom nie je len povaha kontaktov negatívne zasahujúcich samotné dieťa. Skúmali sme aj nezhody v rámci širšej rodiny pri rozhodnutí prijať dieťa a ich vplyv na predčasné ukončenia pri zahrnutí ostatných skúmaných charakteristík. Zaujímalo nás, či zasahovanie zo strany širšej rodiny u náhradných rodičov, ktorí sa rozhodli prijať dieťa, môže hrať svoju rolu alebo nie. Je iba málo poznatkov o úlohe finančných príspevkov v náhradnej rodinnej starostlivosti. Dôležitosť, ktorú im náhradní rodičia pripisujú, súvisí s ich socioekonomickým statusom (osamelý dôchodca môže vnímať príspevky v náhradnej rodinnej starostlivosti inak ako náhradná rodina, v ktorej dospe-

lí dobre zarábajú) ako aj so zdravotným stavom dieťaťa - jeho prípadné zdravotné znevýhodnenia, psychické komplikácie a miera ich závažnosti vyžadujúca odborné lekárske ošetrovanie, náklady na cestovné alebo úľavy z práce. Úlohu zohráva aj štát v rámci kontaktov so sociálnymi pracovníkmi a vzájomnej spolupráce. Povinnosťou štátu je na jednej strane chrániť dieťa aj v náhradnej rodine a zároveň vytvoriť čo najlepšie podmienky náhradným rodinám pri starostlivosti a výchove. Ak je spolupráca vyhodnotená ako prospešná, benefity, ktoré z nej plynú, môžu byť na prospech všetkých zúčastnených strán (Triseliotis, 1989). V kontexte skúmania predčasných ukončení sme zisťovali súvislosti takejto spolupráce v prípadoch, ak je odborná pomoc štátu náhradným rodičom považovaná za nedostatočnú.

Do vyhodnotenia sociodemografických a iných charakteristík náhradnej rodiny sme zahrnuli sedem ukazovateľov. Socioekonomický status rodičov nie je považovaný za faktor, ktorý by mohol na kvalitu priebehu starostlivosti a výchovy vplyvať (Bernhauserová, 2007), (Filadelfiová, 2008). Niektorí autori hovoria skôr o absencii prosociálnej orientácie (Sinclair, 2005) zamestnania v pomáhajúcej profesii, ktorá zrejme častejšie priťahuje ľudí s vysokou empatiou, absenciou psychických charakteristík zameraných na dieťa, alebo neexistenciou členstva v cirkevnej organizácii (Matoušek, Pazlarová, 2011). Pri vyhodnotení sme sa sústredili na predčasné ukončenia starostlivosti v kontexte aktuálnej nezamestnanosti jedného z rodičov. Nezamestnanosť je v súvislosti s kvalitou pestúnskej starostlivosti o dieťa skôr priaznivou ako nepriaznivou okolnosťou. Ak si môže žena alebo muž dovoliť byť nezamestnanými, môže to starostlivosti o prijaté dieťa pomôcť a zvýšiť kvalitu náhradného rodinného prostredia. Dostupné sú niektoré štúdie, poukazujúce na rozdiely v charaktere starostlivosti v rámci rodinnej príbuznosti náhradných rodičov. Príbuzní majú sklon posilniť vzťah s dieťaťom a jeho problémovú situáciu riešiť následne. Naproti tomu, pestúni sú viac zameraní na problémové deti, s primárnym zameraním riešiť, čo ich trápi (Farmer, Moyers 2008). Možno tiež predpokladať aj rozličné motivácie a dôvody prijatia u dospelých, ako aj rozličné cesty detí

Tabuľka č. 2: Sociodemografické a iné charakteristiky náhradných rodičov

	B	(SE)	95% interval spoľahlivosti		
			MIN.	EXP (B)	MAX.
1. národnosť náhradného rodiča	1,799**	0,510	2,225	6,046	16,430
2. pobyt v domácnosti (obidvaja, jeden)	1,178*	0,436	1,383	3,246	7,624
3. rodinný stav (ženatý, vydatá/ovdovený)	1,047*	0,431	1,226	2,850	6,626
4. príbuzenský vzťah k dieťaťu	0,618	0,489	0,712	1,856	4,835
5. vek náhradného rodiča v čase prijatia dieťaťa	-0,036	0,022	0,924	0,965	1,008
6. nezamestnanosť jedného z rodičov	-0,079	0,501	0,346	0,924	2,467
7. výška vzdelania náhradného rodiča	-0,370	0,538	0,241	0,690	1,982

Poznámka: 0,671 > (Hosmer & Lemeshow) 0,075 = (Cox & Snell) 0,181 = (Nagelkerke), Model $\chi^2(1) = p < 0.01$ ** $p < 0.01$ * $p < 0.05$ kódovanie: národnosť (0 - slovenská, 1 - maďarská, rómska), domácnosť (0 - obidvaja pestúni 1 - jeden pestún) rodinný stav (0 - ženatý/vydatá, 1 - ovdovenosť/rozvod), vzdelanie: (0 - maturita/vysokoškolské 1 - Szákladné /bez maturity), referenčné kategórie: 0

pred ich príchodom do náhradných rodín v závislosti od rodinnej väzby. Zaujímala nás preto súvis rodinnej príbuznosti náhradnej rodiny a predčasného ukončovania. Analyzovali sme aj vek náhradného rodiča v čase prijatia dieťaťa a jeho vplyv na neplánované ukončenie. Existuje málo empirických poznatkov o rodinnom stave náhradných rodičov a charakteru domácnosti, v ktorej dieťa žije (napr. s jedným pestúnom v domácnosti alebo s obidvoma). Do analýzy bolo nakoniec zahrnuté aj vzdelanie rodičov a príslušnosť k národnostnej menšine - táto môže byť indikátorom zvýšeného rizika vystavenia sociálnej exklúzii alebo žitia za hranicou chudoby. Vplyvy všetkých týchto ukazovateľov sú zhrnuté v tabuľke č. 2.

Druhá hlavná oblasť je zameraná na využívanie služieb odbornej pomoci sociálno-právnej ochrany, ktoré majú v prípade komplikácií slúžiť na preklenutie problémov spojených s náhradným rodičovstvom (tabuľka č. 3). Náhradní rodičia sa v prípade komplikácií môžu obrátiť na oddelenia sociálno-právnej ochrany, akreditované subjekty mimovládnych organizácií, svojpomocné skupiny náhradných rodín a konzultovať najrôznejšie oblasti starostlivosti o prijaté dieťa. Zistenia zo Slovenska poukazujú, že tam, kde bola starostlivosť ukončená predčasne, rozsah služieb sociálno-právnej ochrany bol využívaný častejšie. Toto môže svedčiť o tom, že náhradným rodinám nie je osud prijatých detí ľahostajný a snažia sa vyvíjať aktivity, aby k predčasnému ukončeniu starostlivosti neprichádzalo. Na druhej strane, častejší kontakt so službami sociálno-právnej ochrany si vyžadujú aj administratívne postupy, sprevádzajúce predčasné ukončenie. Bol preto analyzovaný súvis medzi druhom využívaných služieb a predikciou neplánovaných ukončení.

V poslednej, tretej oblasti sme sa zamerali na výpovede náhradných rodičov o najväčších problémoch spájaných s prijatým dieťaťom (tabuľka č. 4), ako aj vybraných sociodemografických a iných charakteristikách detí (tabuľka č. 5). Náhradní rodičia môžu počas starostlivosti čeliť problémom, ktorým nemusia rozumieť a za ktoré nenesú zodpovednosť - problémy dieťaťa a predčasné ukončenie nemusia mať svoj pôvod v náhradnej rodine (Matoušek, Pazlarová, 2011). Môžu sa spájať s minulosťou dieťaťa a jeho negatívnymi skúsenosťami, ktoré za-

Tabuľka č. 3: Využívanie služieb, odbornej pomoci sociálno-právnej ochrany

	B	(SE)	95% interval spoľahlivosti		
			MIN.	EXP (B)	MAX.
1. návšteva psychológa	0,329**	0,381	1,789	3,779	7,981
2. svojpomocné skupiny	1,292	0,707	0,910	3,639	14,548
3. rodinné skupinové konferencie	1,026	0,924	0,456	2,790	17,082
4. konzultácie UPSVaR	0,905*	0,418	1,089	2,472	5,613
5. konzultácie mimovládnych organizácií	,496	0,564	0,544	1,643	4,958
6. programy akreditovaných subjektov	0,130	0,608	0,346	1,138	3,749
7. programy UPSVaR	-0,337	0,539	0,248	0,714	2,054
8. vzájomné stretávanie sa náhradných rodín	-0,357	0,551	0,238	0,700	2,061
9. príprava na náhradnú rodinnú starostlivosť	-0,471	0,409	0,280	0,624	1,391

Poznámka: 0,121 > (Hosmer & Lemeshow) 0,057 = (Cox & Snell) 0,144 = (Nagelkerke), Model $\chi^2(1) = p < 0,01$
**p < 0,01 *p < 0,05 referenčné kategórie: 0 - nie, 1 - áno, referenčná kategória: 0

žilo v pôvodnej rodine, ako aj s kvalitou a postupnosťou následných opatrení reálneho výkonu sociálno-právnej ochrany. V porovnaní s ostatnou populáciou tieto deti čelia väčšiemu riziku zdravotných komplikácií, porúch identity, problémov v škole, problémov so vzťahovou väzbou, psychiatrických porúch a skorého rodičovstva (Vinnerljung, Franzén, 2006) (Matějček, 1999). Pri využití SDQ dotazníka (strength and difficulties questionnaire), vo verzii, ktorú vyplňajú za deti dospelí, dosahujú v porovnaní s deťmi v náhradnej rodine bez pravdepodobnosti predčasného ukončenia ale aj so zvyšnou detskou populáciou vyrastajúcou vo svojich rodinách najvyššie hodnoty abnormálneho skóre na všetkých piatich sledovaných dimenziách (najmä na dimenzii porúch správania) (viď: Goodman, 1997, www.sdqinfo.com). Nárast porúch správania u detí zo skúsenosťou predčasného ukončenia v priebehu rokov 2009–2011 znamenal aj vnútorný monitoring UPSVaR. Ďalšie zistenia ukazujú, že deti s predčasnými ukončeniami sú spájané najmä s psychiatrickými problémami, záškoláctvom, alebo týraním detí. Najmenšie podiely ukončení boli spájané s úmrtím jedného alebo obidvoch rodičov alebo pri opustení pôvodnými rodičmi - druhostupňové triedenia (Fico, 2013). Poukazujeme aj na rolu prítomnosti biologického dieťaťa v rodine. Niektoré zdro-

je uvádzajú, že ak vznikne medzi deťmi dlhodobý závažný konflikt, môže to mať na predčasné ukončenie vplyv (Matoušek, Pazlarová, 2011). Analyzovaná bola puberta dieťaťa, potenciálne zvyrazňujúca ďalšie prítomné problémy. Ak je jej priebeh spojený s pridruženými diagnózami (poruchy správania, identity), môžu sa jej negatívne prejavy ešte viac zvýrazniť. Dôležitým ukazovateľom je prispôbenie sa dieťaťa náhradnej rodine, ktorá je vyjadrením etickej dilemy „rodič pre dieťa alebo dieťa pre rodiča“ (Škoviera, 2008). V širšom zmysle reflektuje potrebu vzájomnej kompaktnosti s náhradným rodinným prostredím (Strijker, Zandberg, 2010).

Vo vyhodnotení socioekonomických a iných charakteristík dieťaťa sme sa zamerali na sedem ukazovateľov. Negatívne dopady ústavnej starostlivosti sú známe už od polovice 70. rokov (Langmeier, Matějček, 1974, Matějček, 1999). Kategória detí so skúsenosťami z detských domovov je považovaná za veľmi zraniteľnú aj v dôsledku inštitucionálnych dôsledkov, ktoré môžu byť v ďalšom živote reprodukované a prenášané do náhradného rodinného prostredia. Aj keď zohrávajú svoju rolu aj dôvody vyňatia, dĺžka pobytu v detskom domove a závažnosť okolností konfrontácie s prostredím náhradnej inštitucionálnej starostlivosti, zaujímalo nás, ako budú skúsenosti s rezidenčnou formou na predčasné ukončenie vplyvať. Nie-

Tabuľka č. 4: Najväčšie problémy prijatého dieťaťa

	B	(SE)	95% interval spoľahlivosti		
			MIN.	EXP (B)	MAX.
1. konflikt prijatého a pôvodného dieťaťa	1,726**	0,430	2,417	5,617	13,053
2. psychiatrické poruchy (napr. poruchy správania)	1,339**	0,411	1,704	3,814	8,539
3. problémy v škole	0,825*	0,410	1,021	2,281	5,096
4. problematická puberta	0,808*	0,390	1,044	2,244	4,821
5. zlé prispôbenie sa novému rodinnému prostrediu	0,687	0,410	0,890	1,989	4,444
6. počet uvedených zdravotných problémov	-0,377	0,503	0,256	0,686	1,838

Poznámka: 0,526 > (Hosmer & Lemeshow) 0,108 = (Cox & Snell) 0,274 = (Nagelkerke), Model $\chi^2(1) = p < 0,01$ **p < 0,01 *p < 0,05, kódovanie odpovedí: 0 - nie, 1 - áno, referenčná kategória: 0

ktorí autori skúmali neplánované odchody nielen v kontexte ústavnej starostlivosti, ale aj veku v čase predčasného ukončenia (Strijker, 2010). My sme analyzovali vek dieťaťa v čase prijatia do náhradnej rodiny. Konkrétne - ako súvisí vek v čase príchodu do rodiny s neplánovaným ukončením. Do charakteristik dieťaťa sme zahrnuli aj faktor prihlásenia sa k národnostnej menšine. V zahraničí sú deti menšín častejšie zastúpené v náhradnej starostlivosti a súčasne v nej môžu byť dlhšie, bez opätovného návratu do pôvodnej rodiny (Tilbury, Thoburn, 2009). Na Slovensku pochádzajú najmä z rómskych rodín častejšie zo sociálne vylúčeného prostredia. Rómske deti sú častejšie zastúpené aj v ústavnej starostlivosti alebo v špeciálnom školstve. Vnímaná rómska etnicita ako diskriminačný faktor môže hrať svoju rolu aj pri prístupe k vzdelaniu, alebo v neoprávnenom preraďovaní rómskych detí do špeciálnych škôl (Friedman, Gallová, Kriglerová, Kubánková, Slosiarik, 2008). Poukázali sme aj na dĺžku času, počas ktorého sa deti nachádzajú v náhradných rodinách. V počiatočnom období môžu byť dieťa a náhradná rodina najzraniteľnejšie. Najmä v prvých mesiacoch po prijatí sa riziko predčasného ukončenia považuje za najväčšie (Sinclair, 2010 In: Fernandez,, Barth, 2010). Len veľmi málo sa vie o tom, akú úlohu zohráva prijatie dieťaťa aj so súrodencom, alebo aká je rola pohlavia. Ide o dva posledné ukazovatele, zahrnuté v rámci sociodemografických a iných charakteristík detí. Nasledujúce kapitoly obsahujú súhrn zistení, v poradí, v akom sú uvedené v tejto časti. Vychádzajú z téz a východísk definujúcich tri hlavné oblasti. V tabuľkách č. 1-5 sú postupne zhrnuté empirické zistenia, ktoré buď zvyšujú, alebo znižujú pomery šancí predčasného ukončenia, pri kontrole konštantnosti vplyvu ostatných zahrnutých charakteristík pre každú oblasť.

Ukazovatele najväčších problémov - náhradné rodinné prostredie

Zo siedmich zahrnutých charakteristík, štatisticky významne predikovali predčasné ukončenia dve - ovplyvňovanie dieťaťa biologickými rodičmi proti jeho záujmom a odborná pomoc vyhodnotená náhradným rodičom ako nedostatočná. Ovplyvňovanie dieťaťa biologickými rodičmi sa ukázal ako zásadný ukazovateľ. Tam, kde k nemu prichádza - v porovnaní s náhradnými rodinami bez tohto negatívneho vplyvu - sa šance predčasného ukončenia zvyšujú 5,7krát. Ide o druhú najvyššiu hodnotu pomerov šancí spomedzi všetkých zahrnutých charakteristík (najvyššie hodnoty zo všetkých oblastí dosahovalo prihlásenie sa náhradného rodiča k rómskej národnosti). V praxi môžu mať dôsledky ovplyvňovania rôznu podobu - úteky dieťaťa k svojim rodičom bez ohľadu na následky, nočné telefonáty rodičov pod vplyvom alkoholu, vyhrážanie sa, tlak na umiestnenie dieťaťa do detského domova, prísľuby lepšej starostlivosti, ak sa dieťa vráti do

pôvodnej rodiny, alebo naopak - zámerne vzbudzovanie strachu a obáv. Na druhej strane, ak sa nezhody neprenášajú na dieťa samotné, ale ostávajú iba medzi dospelými, zvýšené pomery šancí predčasného ukončenia sa nestávajú štatisticky významnými. Zasaňovanie biologických rodičov do priestoru náhradnej rodiny je v prípade problematických vzťahov veľmi často vnímané ako predstieranie, v ktorom sa dieťa používa ako zámieňka na riešenie problémov dospelých. Pre dieťa to môže znamenať stratu orientácie toho, kam patrí, s kým sa identifikovať, ako sa zorientovať v situácii, v ktorej sa ocitlo bez vlastného pričinenia, ako aj falošnú nádej na návrat. Potvrzuje sa, že kontakty s pôvodnou rodinou nemusia byť dieťaťu vždy prospešné a nie je vhodné ich udržiavať za každú cenu iba preto, že ide o biologických rodičov dieťaťa. Pôvodná rodina je dôležitá. Ak ale spôsobuje deťom nadmerné problémy, vzájomné kontakty sa môžu miňať účinkom. Druhým štatisticky významným ukazovateľom je odborná pomoc vyhodnotená náhradným rodičom ako nedostatočná. V náhradných rodinách s problematickou starostlivosťou vzniká potreba kvalifikovaného poradenstva. Spolupráca s oddeleniami sociálnoprávnej ochrany v administratívnych, právnych záležitostiach je bežnou praxou u väčšiny náhradných rodičov. Tam, kde existujú komplikácie, sa potreba odbornej pomoci zvyšuje. Ak je z rôznych dôvodov náhradným rodičom vyhodnotená ako nedostatočná, pomer šancí predčasného ukončenia sa zvyšuje 2,5krát - v porovnaní s rodinami, kde náhradní rodičia odbornú pomoc za nedostatočnú nepovažujú (viď tiež „Využívanie služieb sociálnoprávnej ochrany“).

Potreba kvalifikovaného poradenstva, na ktoré by sa náhradní rodičia mohli s dôverou obracať, sa zvyšuje o to viac, ak sa v náhradnej rodine vyskytnú ťažkosti. Znamená to aj potrebu odstránenia bariér pri výmene informácií pri poskytovaní a dostupnosti odbornej pomoci.

Štatisticky významnú rolu naopak nezohrávali nezhody náhradných rodičov so širšou rodinou, s ohľadom na rozhodnutie prijať dieťa. Ak sa budúci rodičia rozhodnú pre prijatie, prípadné nezhody v širšej rodine štatisticky významne pomery šancí predčasného ukončenia nezvyšujú. Podobne je tomu aj pri nezhodách s biologickými rodičmi, ktoré sa neprenášajú na dieťa a ostávajú iba medzi dospelými. Ak sú prítomné a ostávajú v týchto hraniciach, bez toho, aby sa dotkli dieťaťa, na predčasné ukončenie to nemá zásadný vplyv. Prekvapivo žiadnu úlohu nezohrávala ani finančná podpora náhradného rodiča. Na jednej strane je nespokojnosť s výškou finančných príspevkov jednou z hlavných tém náhradných rodičov, avšak v súvislosti s reálnymi ukončeniami (pri zahrnutí a kontrole konštantnosti vplyvu ostatných štyroch charakteristík) nespokojnosť s ich výškou pri predčasnom ukončení nezohrávala žiadnu úlohu. Potreba zvýšenia a problematika výšky finančných prostriedkov je vnímaná ako zásadná najmä pre pestúnske náhradné rodiny. Pestúnski náhradní

rodičia svoje finančné ohodnotenie vnímajú nespravodlivo - najmä v súvislosti s financovaním profesionálnych rodín alebo v porovnaní s poskytovaním finančných prostriedkov detským domovom. Vyššie nároky na finančné náklady sú najmä v prípadoch kategórií „ťažko umiestniteľných“ detí, ako sú rôzne druhy zdravotného alebo mentálneho znevýhodnenia, duševné poruchy, poruchy správania, vyšší vek a pod. V takýchto prípadoch je pre pestúnskych rodičov veľmi ťažké skĺbiť so starostlivosťou civilné zamestnanie. Vhodnosť modelu bola v porovnaní s ostatnými najnižšia - 0,12 (Nagelkerke). Znamená to, že štatisticky významné charakteristiky, spájané s najväčšími problémami v náhradnej rodine sa v porovnaní s ostatnými skúmanými oblasťami podieľali na neplánovanom rozpade v najmenšej miere (viď hodnoty Nagelkerke z ďalších tabuliek). Je otázkou, aké ďalšie ukazovatele z prostredia náhradnej rodiny by mohli kvalitu modelu zvýšiť.

V zohľadnení siedmich sociodemografických a iných charakteristík náhradných rodičov, štatisticky významne predikovali predčasné ukončenia tri ukazovatele - uvedená rómska národnosť náhradného rodiča, charakter domácnosti, v ktorej býva dieťa, a rodinný stav náhradného rodiča. Ak boli deti prijaté do náhradnej rodiny hlásiacej sa k rómskej národnosti, pomery šancí predčasného ukončenia - v porovnaní s deťmi, ktoré boli prijaté do rodín s uvedenou slovenskou národnosťou, sa zvýšili 6krát. Ide o najvyššiu hodnotu pomerov šancí zo všetkých skúmaných charakteristík. Vysvetlenia súvislostí môžu byť rôzne - dostupnosť a kvalita poskytovania podporných služieb náhradným rodičom, pochádzajúcim z rómskeho prostredia, povaha vzťahov s biologickou rodinou, skúsenosť rodiča alebo dieťaťa s ústavným prostredím, návšteva špeciálnej školy (viď tabuľka č. 5). Ak bolo dieťa prijaté do domácnosti, v ktorom žil iba jeden náhradný rodič, pomery šancí - v porovnaní s domácnosťou, kde bývalo dieťa s obidvoma z nich, sa zvýšila 3,2krát. Štatisticky významný vplyv už naopak nezohrávali príbuzenský vzťah náhradného rodiča k dieťaťu, vek dospelého v čase prijatia, aktuálna nezamestnanosť ako aj výška dosiahnutého vzdelania jedného z náhradných rodičov. Uprednostňovanie príbuzenských väzieb pri poskytovaní náhradnej rodinnej starostlivosti vyplýva zo zákona o sociálnoprávnej ochrane a považuje sa za voľbu, ktorá lepšie zohľadňuje potreby dieťaťa. Prevláda konsenzus, že širšie rodinné prostredie viac inklinuje k stabilite, a že príbuzenské vzťahy v porovnaní s pestúnmi obsahujú viac výhod ako nevýhod (Triseliotis, 1989). Od príbuzenských rodín sa deti aj menej často vracajú do pôvodných rodín. V kontexte ostatných sociodemografických charakteristík ale širšia rodinná príbuznosť k dieťaťu nezohrávala podstatnú rolu. Rovnako to platí aj o veku náhradného rodiča v čase prijatia dieťaťa - výška veku tu nezohrávala podstatnú rolu. Podobný záver možno urobiť aj pre socioekonomický status meraný cez vzdelá-

nie jedného z náhradných rodičov alebo v rámci momentálnej nezamestnanosti. Nezamestnanosť jedného alebo oboch rodičov je v tejto súvislosti indiferentná. Celkovo dosahovali sociodemografické a iné charakteristiky náhradných rodičov hodnotou Nagelkerke 0,18 - ide o väčšie číslo, ako tomu bolo u predchádzajúcich charakteristík, ktoré definovali oblasť náhradného rodinného prostredia.

Využívanie služieb sociálnoprávnej ochrany

Druhá hlavná oblasť, zameraná na využívanie služieb sociálnoprávnej ochrany, zahŕňa deväť ukazovateľov, pričom dva z nich sa ukázali ako štatisticky významne - návštevy psychológa a účasť na konzultáciách s UPSVaR. Deti so skúsenosťou s psychológom mali 3,8krát väčšiu šancu, že u nich príde k predčasnému ukončeniu. Psychológovia navštevujú náhradní rodičia najmä s deťmi, u ktorých sa vyskytujú závažnejšie komplikácie (poruchy učenia, poruchy správania, nesústreďenosť a problémy v školskom prostredí, so školskou dochádzkou), alebo s rôznymi ďalšími komplikáciami, ktoré nemusia byť iba na strane dieťaťa. Môže to svedčiť o závažnejších skutočnostiach, ktoré si vyžadujú školený psychologický personál so špecifickým zameraním iba na kategóriu detí trpiacu dôsledkami vyňatia z pôvodných rodín. Niektorí náhradní rodičia majú sklon ukončiť spoluprácu s psychológom, ak sa výsledky nedostavia ihneď alebo po krátkom čase. Vyskytujú sa ale aj dlhodobé aktivity, ktoré vedú k spolupráci a očakávaným výsledkom.

Náhradní rodičia so skúsenosťou s konzultáciami UPSVaR mali 2,5krát väčšiu šancu, že k predčasnému ukončeniu príde, v porovnaní s tými, ktorí takúto skúsenosť neuviedli. Konzultácie sa môžu týkať nielen bežných administratívnych záležitostí (kontakty s pôvodnými rodičmi, výživné, pravidelné skúmanie pomerov, informácie o nových zákonoch, príspevkoch, súdnych záležitostiach), ale aj závažnejších skutočností (problémy detí v škole, pri stretnutiach s rodičmi, výchovnými problémami). Pomer šanci je tu zrejme vyšší aj v dôsledku nutnosti kooperácie pri predčasnom a neplánovanom ukončovaní náhradnej rodinnej starostlivosti, čo sa nezaobíde bez spolupráce s úradmi práce.

Ostatné zahrnuté ukazovatele už zásadnú rolu nehrali. Znamená to, že bez ohľadu na účasť náhradných rodičov v svojpomocných skupinách, rodinných skupinových konferenciách, konzultáciách v mimovládnych organizáciách, ich využívanie zásadný súvis s rozpadom náhradnej rodiny nemalo. Skôr naopak - ak by boli hodnoty pomerov šanci u týchto služieb štatisticky významné, ich využívanie by predčasnú ukončenie znižovali (programy UPSVaR, vzájomné stretávanie sa náhradných rodín, príprava na náhradnú rodinnú starostlivosť - hodnoty EXP(B) <1). Celkovo dosahovala oblasť služieb hodnotu

Nagelkerke 0,144, čo je v poradí predposledné miesto po identifikácii najväčších problémov v náhradnom rodinnom prostredí.

Ukazovatele najväčších problémov - prijaté deti

V tretej oblasti, zameranej na charakteristiky spájané s prijatými deťmi, sme skúmali šesť ukazovateľov. Štatisticky významný vplyv sa prejavil u štyroch z nich - konflikt pôvodného a prijatého dieťaťa, psychiatrické označenia (napr. poruchy správania), problémy v škole a problematická puberta. Ako zásadný sa ukázal najmä konflikt medzi prijatým a pôvodným dieťaťom. Pri kontrole konštantnosti vplyvu ostatných charakteristík bola šanca predčasného ukončenia 5,6krát väčšia v porovnaní s rodinami, kde takýto rozpor nie je. Ak si deti v náhradnej rodine nerozumejú a animozity prejdú až do otvoreného konfliktu, vzájomného ohrozenia, môže byť tento dôvod kľúčovou príčinou, prečo náhradná rodinná starostlivosť neprebehla úspešne. Druhú najvyššiu hodnotu koeficientu dosahoval ukazovateľ psychiatrických označení, identifikovaných ako „poruchy správania dieťaťa“. Mnohé z detí, ktoré boli prijaté do náhradných rodín, si prešli špecifickou cestou. Veľa z nich si nesie traumy či už zo svojej pôvodnej rodiny, z dôsledkov praktických postupov následných opatrení sociálnoprávnej ochrany alebo pobytu v inštitucionálnej starostlivosti. Tam, kde sa podľa výpovede náhradných rodičov tieto poruchy správania vyskytli, pravdepodobnosť predčasného ukončenia bola 3,8krát väčšia v porovnaní s deťmi, u ktorých takéto diagnózy identifikované neboli. Tretiu najvyššiu štatisticky významnú hodnotu dosahovala charakteristika problémov dieťaťa v škole (2,3x). Tieto sa môžu týkať najrozličnejších situácií -- násilia v školskom prostredí, výsledkov v škole, stigmatizácie dieťaťa zo strany učiteľov v dôsledku jeho minulosti, slabého prospechu alebo školskej dochádzky. Posledným štatisticky významným ukazovateľom bola problematicky prebiehajúca puberta (2,2x), ktorá ak bola uvedená, môže zvýrazniť niektoré problémy zahrnuté aj v rámci porúch správania (agresivita, šikanovanie, výbuchy zlosti). Ukazovatele, ktoré už naopak žiadnu rolu nehrali, boli počiatočné problémy s prispôbením sa náhradnému rodinnému prostrediu alebo počet uvedených zdravotných problémov dieťaťa. Príchod dieťaťa je zásadnou zmenou, ktorou prechádza každá náhradná rodina. Ak problémy s prispôbením nepretrvávajú dlhodobo a neprerastajú do hraničných konfliktov, nekompatibility v starostlivosti a výchove, súvislosť s predčasným ukončením nie je rozhodujúca. Podobné závery platia aj pre zdravotné problémy. Náhradní rodičia, ktorí prijali deti s nejakým typom zdravotného znevýhodnenia, napr. poruchy príjmu potravy, ADHD, varianty mentálneho postihnutia, už o ňom dopredu vedia, sú na to zrejme pripravení a počítajú s tým. Príchod dieťaťa so zdravotnými pro-

blémami tak nepredikuje neplánovaný rozpad. Celkovo vysvetľovali ukazovatele zamerané na najväčšie problémy detí 0,27 z maximálnej hodnoty 1 (Nagelkerke). Ide o najvyššiu hodnotu zo všetkých skúmaných oblastí. Kvantifikácia problémov, identifikovaných náhradnými rodičmi na strane prijatého dieťaťa, tak tvorí najpodstatnejšiu časť, prečo sa náhradná rodinná starostlivosť končí predčasne.

Spomedzi sedem zahrnutých sociodemografických a iných charakteristík dieťaťa, štatisticky významne predikovali predčasnú ukončenie štyri - deklarovaná rómska národnosť dieťaťa, návšteva špeciálnej školy, prijatie dieťaťa aj so súrodencom a predchádzajúca skúsenosť s ústavným prostredím. Aj keď to nie je pravidlo, v niektorých krajinách deti považované za príslušníkov menšín ostávajú v náhradnej starostlivosti nielen dlhšie, ale sú v nej zastúpené aj častejšie. Na Slovensku sú deti hlásiace sa k rómskej národnosti častejšie v ústavných zariadeniach, v detských domovoch alebo v špeciálnych školách. Rómske deti čelia aj väčšej hrozbe predčasných ukončení v náhradnom rodinnom prostredí. Ak je dieťa považované za Róma, pomer šanci neplánovaného ukončenia je štatisticky významne vyšší - 5,1krát v porovnaní s deťmi príslušníkov majority. Signifikantné predikcie sa ukázali aj pri návštevách špeciálnej školy (4,4x). Nedosiahnutie vyššieho alebo akademického vzdelania je pre deti žijúce mimo svojho rodinného prostredia charakteristickejšie. Tieto pochádzajú z rodín v kríze a veľmi často aj z náhradného inštitucionálneho prostredia, zlyhávajú v škole aj v dôsledku predchádzajúceho pobytu v prostredí, kde buď vyrastali, alebo sa neskôr ocitli v dôsledku rozhodnutia iných. Rómske deti sú tak vystavené väčšiemu riziku predčasných ukončení nielen ako deti, ale aj vtedy, ak sa dospeli hlásiaci k rómskej národnosti rozhodnú stať náhradnými rodičmi (viď tabuľka č. 2). Špecificky majú Rómovia častejšie skúsenosť nielen s ústavným zariadením detského domova, ale aj so špeciálnou školou, kde existuje zvýšené riziko, že budú do nej neoprávnene preraďované, čo spôsobuje aj následné minimálne uplatnenie sa na trhu práce. Rovnako hrajú rolu aj dôsledky inštitucionálnej starostlivosti alebo predchádzajúceho pôvodného rodinného prostredia. Tieto cesty sú komplikovanejšie a náročnejšie, ako cesty detí, ktoré prešli do náhradnej rodiny priamo alebo len s minimálnou skúsenosťou so zariadeniami na výkon rozhodnutia súdu. Ak má s nimi dieťa skúsenosť, pomer šanci sa štatisticky významne zvyšuje 2,5krát (v porovnaní s deťmi, ktoré takúto skúsenosť nemajú). V riziku predčasných ukončení sa častejšie ocitajú aj deti, ktoré boli do rodiny prijaté so súrodencom. Na jednej strane je zachovanie súrodeneckých väzieb považované za dôležitú okolnosť, ktorou sa zohľadňuje najlepší záujem a potreby dieťaťa. Na druhej strane prijatie so súrodencom znamená pre dieťa 4krát väčšiu šancu predčasného ukončenia v porovnaní s deťmi, ktoré súrodencia nemajú,

alebo s ním nie sú do náhradnej rodiny prijaté. Ak sú preto deti prijímané s bratom alebo sestrou, potom sú zvlášť zraniteľné. Prijatie súrodeneckej skupiny znamená náročnejšie požiadavky na kvalitu náhradného rodinného prostredia. Je preto dôležité, aby náhradní rodičia boli pripravení na zvýšenú náročnosť vyplývajúcu z prichodu viacerých detí. Zvyšné ukazovatele ako vek dieťaťa v čase jeho prijatia, dĺžka pobytu v náhradnej rodinnej starostlivosti a pohlavie, už nehrali štatisticky významnú rolu. To, či prijímú náhradní rodičia do svojej rodiny mladšie alebo staršie dieťa, z hľadiska pomeru šanci nehrá rozhodujúcu úlohu. Neplatí preto, že prijatie starších detí zvyšuje pomery šanci neplánovaných ukončení. Rozhodujú skôr iné okolnosti, ktoré sa s vyšším vekom zvyknú spájať (problematická puberta dieťaťa, zvýraznenie porúch správania - vid' predchádzajúca tabuľka č. 4). Nepodstatný vplyv sa týka aj dĺžky náhradnej starostlivosti alebo toho, či bol prijatý do náhradnej rodiny chlapec alebo dievča. Celkovo dosahovali sociodemografické a iné charakteristiky dieťaťa hodnotu 0,227 (Nagelkerke), čo je po oblasti najväčších problémov spájaných s deťmi, druhé najvyššie číslo.

Diskusia a závery

V skúmaní predčasného ukončovania náhradnej rodinnej starostlivosti bolo ťažisko kladené na výpovede náhradných rodičov v kvantitatívnom dotazníkovom zisťovaní. Skúmali sme, ako sa vyvinie vplyv vybraných ukazovateľov v špecificky slovenskom prostredí. Niektoré zistenia sme zasadili do kontextu s už dostupnými východiskami - veľa z nich sa ukázalo empiricky opodstatnených. Neexistuje jedna príčina neplánovaného ukončenia. Ide o súhrn viacerých okolností, ktoré sa navzájom ovplyvňujú. V stručnom zhodnotení východísk uvedených v príspevku sa ako zásadnejšia potvrdila zlá kvalita vzťahov s pôvodnou rodinou, ktorá spôsobuje nátlak zasahujúci aj dieťa (Strijker, Zandberg, 2005), (Sobotková, 2010), nedostatok odbornej pomoci v zmysle absencie vzájomnej spolupráce (Triseliotis, 2009), dôvody pochádzajúce mimo náhrad-

ného rodinného prostredia, rola inštitucionálnej náhradnej starostlivosti (Matoušek, Pazlarová, 2011), (Langmeier, Matějček, 1974), (Matějček, 1999), (Škoviera, 1997), závažný konflikt medzi deťmi (Matoušek, Pazlarová, 2011), (Škoviera, 2007), vyššie riziko psychiatrických znevýhodnení - napr. poruchy správania detí (Goodman, 1997), (SDQ dotazník), (Vinnerljung, Franzén, 2006) alebo menšinový status detí a náhradných rodičov (Tilbury, Thoburn, 2009). Rovnako sa potvrdili aj niektoré ukazovatele, ktoré svoju rolu nezohrávajú - napr. socioekonomický status náhradných rodičov (Filadelfiová, 2008), (Berhnauserová, 2007). U niektorých sa vyskytla absencia vplyvu, napriek východiskám zdôrazňujúcim opak. Ide o existenciu zásadnejšieho rizika ukončenia v prvých mesiacoch po prijatí dieťaťa, (Sinclair, 2010 In: Fernandez, Barth, 2010), nezamestnanosť jedného z rodičov ako priaznivý ukazovateľ dobre prebiehajúcej náhradnej rodinnej starostlivosti, alebo vyššia úspešnosť príbuzenských náhradných rodín (Farmer, E., Moyers, 2008). Celkovo predčasné ukončenia vysvetľovala najmä oblasť, zameriavajúca sa na problémy spojené s deťmi a ich sociodemografickými a ďalšími charakteristikami. O niečo menšiu rolu zohrávali sociodemografické a iné charakteristiky náhradných rodičov, ukazovatele z oblasti využívania služieb sociálnoprávnej ochrany a nakoniec problémy spojené s prostredím náhradnej rodinnej starostlivosti. Uvedené poradie vysvetlenej variácie v jednotlivých oblastiach nemožno brať ako definitívne. Výška pomerov šanci EXP (B) ako aj kvalita modelov nie je nemenná. Okrem charakteru získaných dát závisí ich výpovedná hodnota aj od použitej metódy pridávania prediktorov, od výberu a počtu zahrnutých ukazovateľov, alebo nastavenia kritérií diagnostiky. Bolo by tiež zaujímavé sledovať, ako sa posilňuje vplyv, ak sú jednotlivé premenné dané do vzájomných interakcií. Celkovo je kvalita modelov relatívne „nízka“, čo značí, že by sa dali rozšíriť o ďalšie alternatívy, ktoré by mohli posilniť zistenia a závery predčasných ukončení. Môže ísť napríklad o hľadanie súvislosti medzi dôvodmi vyňatia alebo motivácií náhradných rodičov pri

prijímaní detí. Druhé spomenuté sa v českom prostredí ukázalo ako významný faktor úspešnosti náhradnej rodinnej starostlivosti (zo psychologických sa tejto téme venovala napríklad (Sobotková, 2003), (Sobotková, Očenášková, 2014), alebo (Matějček, 1999). Do budúcnosti je na základe kvantitatívnych zistení a najnovších poznatkov inšpiráciou vytvorenie priestoru, v ktorom by sa rozšírili ukazovatele o ďalšie súvislosti a kvalitatívne, do hĺbky preskúmali partikulárne problémy identifikované v príspevku.

Implikácie v agende sociálnoprávnej ochrany detí do budúcnosti

V roku 2014 prichádza na Slovensku k legislatívnym návrhom k pripravovanej novelizácii zákona o rodine a sociálnoprávnej ochrane. Jedným z cieľov legislatívnych zmien je vylepšiť zákonné opatrenia zaoberajúce sa ochranou detí vyrastajúcich mimo svojich pôvodných rodín, v náhradných rodinách alebo v rodinách, ktoré sú z rôznych dôvodov považované za rizikové, u ktorých je preto nutné vykonávať opatrenia sociálnoprávnej ochrany. Text sa špecificky zaoberá kategóriou detí, ktoré prešli skúsenosťou predčasného ukončenia starostlivosti v náhradných rodinách. Na základe uvedených zistení možno spochybniť niektoré chybné presvedčenia, týkajúce sa dôvodov predčasného ukončovania (napr. prijatie dieťaťa s vyšším vekom do rodiny, ak nie je výška veku sprevádzaná inými komplikáciami, socioekonomický status náhradného rodiča, slabá finančná podpora ako dôvod ukončenia, počet uvedených zdravotných problémov dieťaťa, rola pohlavia a pod.), ale hlavne zamerať sociálne politiky smerom, ktorý zodpovedá najproblémovjším zisteným ukazovateľom.

Dôvody, pre ktoré boli deti vyňaté zo svojich rodín, sú v absolútnej väčšine na strane dospelých. V nasledujúcom živote, videné očami náhradných rodičov, sa ukazovatele predčasných ukončení presúvajú najmä na stranu detí. Znamená to, že niektoré z nich môžu trpieť následkami, ktoré sa v ďalšom živote ťažko korigujú. Prvopočiatky zlých skúseností sa nachádzajú v rodinách detí, ktoré sa môžu reprodukovať. Pretrvávanie najrôznejších problémov závisí aj od kvality a postupnosti následných opatrení sociálnoprávnej ochrany alebo kvality náhradného rodinného prostredia, do ktorého boli deti prijaté. V absolútnej väčšine to boli náhradní rodičia, ktorí žiadali o ukončenie, pričom najvyššie hodnoty (Nagelkerke) sa ukázali v problémoch spájaných s prijatým dieťaťom a jeho sociodemografickými a inými charakteristikami - práve toto bola oblasť, ktorá ako celok dosahovala najvyššie hodnoty. Z hľadiska výšky pomerov šanci tu najzásadnejšiu rolu zohrával konflikt prijatého dieťaťa s pôvodným dieťaťom v rodine. Nasledovalo konanie psychiatricky označované ako „poruchy správania“, problémy dieťaťa v škole alebo problematická puberta. U sociodemografických a ďalších charakte-

Tabuľka č. 5: Sociodemografické a iné charakteristiky prijatého dieťaťa

	B	(SE)	95% interval spoľahlivosti		
			MIN.	EXP (B)	MAX.
1. národnosť	1,629**	0,432	2,187	5,097	11,879
2. návšteva špeciálnej školy	1,472*	0,489	1,673	4,359	11,357
3. prijatie aj so súrodencom	1,378*	0,453	1,632	3,966	9,638
4. skúsenosť s ústavným prostredím pred prijatím	0,910*	0,430	1,070	2,483	5,764
5. vek dieťaťa v čase prijatia	0,071	0,059	0,956	1,074	1,206
6. dĺžka starostlivosti	0,058	0,054	0,954	1,060	1,178
7. pohlavie	-0,175	0,402	0,382	0,840	1,845

Poznámka: 0,842> (Hosmer & Lemeshow) 0,098 = (Cox & Snell) 0,227 = (Nagelkerke), Model $\chi^2(1) = p < 0,01$
 ** $p < 0,01$ * $p < 0,05$ kódovanie odpovedí: 0 - nie, 1 - áno, referenčná kategória: 0, národnosť (0 - slovenská, 1 - rómska, maďarská), pohlavie: 0 - chlapec, 1 - dievča)

ristík išlo o národnosť vyhodnotenú ako rómsku, návštevu špeciálnej školy, prijatie dieťaťa aj so súrodencom a skúsenosť s ústavným prostredím pred príchodom do náhradnej rodiny.

Vzhľadom na zistenia sa v rámci sociálnych politík v agende sociálnoprávnej ochrany vytvára priestor pre niekoľko opatrení. Prvým je posilniť programy, ktorých cieľom je zlepšiť riešenia situácií, v ktorých môže v náhradných rodinách prísť k stretom medzi deťmi, a komplikácií spojených s prijímaním súrodeneckých skupín (rozšírenie programov a kurzov, či už v rámci mimovládnych organizácií, alebo úradov práce, sociálnych vecí a rodiny, zameraných na riešenia spojené so situáciami uvedeného typu). V kontexte ďalších identifikovaných ukazovateľov to znamená zacielenie pozornosti aj na špecializáciu psychológov v psychologických poradniach, na prácu s deťmi vyrastajúcimi mimo svojich pôvodných rodín (zabezpečenie školení zameraných na prevenciu a riešenie situácií spojených s poruchami správania detí, problematiku pubertu alebo problémy dieťaťa v škole). Užitočným nástrojom prevencie by mohlo byť zapojenie učiteľov do rozšírených programov sociálnoprávnej ochrany. Hoci majú vo svojich triedach deti vyrastajúce v náhradných rodinách, nie vždy zohľadňujú odlišné životné dráhy a minulosť detí, ktoré sa tak môžu stretávať často so stigmatizáciou a nepochopením. Deti vyrastajúce mimo svojich pôvodných rodín patria k rizikovej skupine aj s ohľadom na dosiahnutie vyššieho vzdelania. Ak sú navyše vnímané ako Rómovia, môže prísť ku kumulácii viacerých nepriaznivých okolností a znevýhodnení. Osvetlenie situácie nechcených detí pedagogickým zamestnancom na základných a stredných školách by mohlo slúžiť ako preventívny krok k lepším výsledkom detí v školskom prostredí a lepšiemu nastaveniu školského systému smerom k ich potrebám. Do budúcnosti je treba zamerať pozornosť aj na prehodnotenie nadmerného preraďovania rómskych detí do špeciálnych škôl a vytvorenie opatrení či už v ústavnom prostredí alebo v náhradnej rodine, aby tieto deti nezlyhávali na štandardných základných školách. V sekundárnom dôsledku to môže znamenať aj zníženie rizika predčasného ukončenia náhradnej rodinnej starostlivosti.

V poradí tretí najvyššia hodnota vysvetľujúcich charakteristík sa ukázala u sociodemografických a iných ukazovateľov náhradných rodičov. Tu ide najmä o národnosť náhradného rodiča, ktorý sa považuje za Róma, domácnosti, v ktorých žijú deti iba s jedným náhradným rodičom, alebo kde v čase prijatia už prebehol rozvod. Z hľadiska opatrení sociálnoprávnej ochrany to znamená zacieliť pozornosť nielen na deti vnímané ako rómske, ale aj na rómskych náhradných rodičov. Znamená to nielen posilnenie kurzov náhradného rodičovstva, ak ide o pestúnov, ale tiež vytvorenie programov, ktoré by boli prijímané samotnými rómskymi rodičmi, lepšiu dostupnosť a skvalitnenie odbornej pomoci. Nájdienie ciest, ako lepšie vyjsť v ústrety náhradným

rodičom tam, kde je prípadne poradenstvo, odborná pomoc ponúkaná, potrebná ale v konečnom dôsledku odmietaná, alebo sa dostatočne k cieľovým skupinám nedostáva. Podobne to platí aj pri náhradných rodičoch, ktorí sú rozvedení, alebo žijú s dieťaťom sami - hlbšie identifikovať ich problémy, potreby a preventívne prijať opatrenia, zabraňujúce tomu, aby sa riešili už iba dôsledky, ktoré sú tak vypuklé, že nejde už predčasnému ukončeniu zabrániť. Z hľadiska využívania služieb sociálnoprávnej ochrany (ktoré ako celok dosahovali štvrtú najvyššiu hodnotu vysvetlených predčasných ukončení) sa ako potenciálne efektívne môže ukázať rozšírenie dostupnosti programov UPSVaR so zameraním na aktivity náhradných rodičov alebo stretávanie sa náhradných rodín. V rámci oblasti využívania služieb sociálnoprávnej ochrany sa ukázala potreba posilniť psychologických pracovníkov poradní. Upraviť kvalifikované poradenstvo tak, aby sa naň náhradní rodičia mohli z dôverou obracať. Pod kvalifikovaným poradenstvom máme na mysli okrem odborných kritérií so špecializáciou na nechcené deti (so skúsenosťou s ústavným prostredím detských domovov, pochádzajúcich z konfliktného alebo patologického rodinného prostredia, poruchami správania a pod.) aj potrebu atmosféry dôvery a ochoty k vzájomnej spolupráci so zahrnutím včasných preventívnych opatrení - nie prístupu zameraného na kontrolu, represii, nedôveru alebo stigmatizáciu detí, náhradných rodičov.

Najnižšiu hodnotu vysvetlených predčasných ukončení dosahovali problémy z prostredia náhradnej rodiny. Znamená to, že prostredie náhradnej rodiny hralo pri predčasnom ukončení v zahrnutím vybraných ukazovateľov najmenšiu rolu. Určitým skreslením môže byť, že údaje boli zhromaždené na základe výpovedí náhradných rodín, ktoré posudzovali situáciu na základe vlastných skúseností. Najvyšší pomer šancí tu dosahovalo ovplyvňovanie dieťaťa biologickými rodičmi proti jeho záujmu. Tam, kde takéto konanie existuje a nezostáva na úrovni dospelých, ovplyvňuje situáciu dieťaťa a zvyšuje riziko ukončenia. Čiastočným riešením by mohlo byť doplnenie existujúcich príručiek, manuálov, ktoré by zdôrazňovali popis okolností a pravidiel komunikácie medzi náhradnými a biologickými rodičmi, tak aby vzájomné konflikty mali čo najmenší negatívny vplyv na samotné dieťa. Súčasťou by mohli byť ilustrácie rôznych situácií, ako sa má náhradný rodič zachovať a ako takéto konfrontácie riešiť. Nemuselo by ísť iba o obmedzenie špecificky zamerané na tento ukazovateľ, ale akékoľvek hore uvedené situácie spájané či už s náhradným rodinným prostredím, s náhradnými rodičmi, alebo so samotným dieťaťom.

Literatúra:

- Bernhauserová, E., *Efektivita zabezpečovania náhradného rodinného prostredia pre deti*, Inštitút pre Výskum práce a rodiny, IVPR, Bratislava, (2007).
Farmer, E., Moyers, S., *Kinship care - Fostering Effective Family and Friends Placements*, Jessica Kingsley Publishers, Veľká Británia, (2008).

- Fernandez, E, Barth, P.R., *How Does Foster Care Work?* Jessica Kingsley Publishers, Veľká Británia, (2010).
Fico, M., *Zlepšenie udržateľnosti náhradného rodinného prostredia a monitoring dôvodov predčasného ukončovania náhradnej rodinnej starostlivosti*, Inštitút pre Výskum práce a rodiny, IVPR, Bratislava, (2013).
Filadelfiová, J., *Zvyšovanie kvality poskytovania starostlivosti a výchovy detí v detských domovoch - zamerané na profesionálne rodiny zamestnancov*, Inštitút pre Výskum práce a rodiny, IVPR, Bratislava, (2008).
Friedman, E., Gallová, Krigerová, E., Kubánová, M., Slosiarik, M., *Škola ako geto*, Centrum pre výskum etnicity a kultúry, CVEK, Bratislava, (2009).
Goodman, R., *The Strengths and Difficulties Questionnaire*, (1997), dostupné na: www.sdqinfo.com.
Gurán, P., *Deti ako cieľová skupina sociálnych politík*, Dizertačná práca, Filozofická fakulta Univerzity Komenského, Bratislava, (2009).
Langmeier, J., Matějček, Z., *Psychická deprivace v dětství*, Avicenum, Praha (1974).
Matoušek, O., Pazlarová, H., *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*, Portál, Praha (2011).
Matějček, Z., *Náhradní rodinná péče*, Portál, Praha, (1999).
Mikloško, J., *Ohrozená rodina na Slovensku* (analýza kontextu vyňatia detí z prirodzeného rodinného prostredia v rokoch 2008–2010, Úsmev ako dar, Bratislava citované online, 19.5.2014, dostupné na: http://issuu.com/usmevakodar/docs/ohrozena_rodina_web)
Sobotková, I., Očenášková, V., *Pěstounská péče očima dospělých, kteří v ní vyrostli* (Trendy vs. zkušenosti), Univerzita Palackého v Olomouci, (2014).
Sobotková, I. *Pěstounské rodiny, jejich fungování a odolnost*, MPSVaR, Praha, (2003).
Sobotková, I. *Biologické rodiny dětí, které jsou navrhovány do náhradní rodinné péče*, E-Psychologie, Českomoravská psychologická společnosti, (2010).
Sinclair, I., *What makes for Effective Foster Care: Some Issues* In: Fernandez, E, Barth, P.R., *How Does Foster Care Work?* Jessica Kingsley Publishers, Veľká Británia, (2010).
Stijker, J., Zandberg, T., *Breakdown in foster care*, International Journal of Child and Family Welfare 2-3 str.76-87 In: Fernandez, E, Barth, P.R., *How Does Foster Care Work?* Jessica Kingsley Publishers, Veľká Británia, (2010).
Strijker, J., *Correlates of Placement Breakdown and Successful Placement* In: Fernandez, E, Barth, P.R., *How Does Foster Care Work?* Jessica Kingsley Publishers, Veľká Británia, (2010).
Tillbury, C., Thoburn, C., *Racial disproportionality and disparity: using disproportionality and disparity indicators to measure child welfare outcomes*. Children and Youth Services Review 31, 10 str.1101-1106 In: Fernandez, E, Barth, P.R., *How Does Foster Care Work?* Jessica Kingsley Publishers, Veľká Británia, (2010).
Triseliotis, J., 1989.: *Foster care outcomes: a review of key research findings*. Adoption and fostering 13,3 str.5-17 In: Fernandez, E, Barth, P.R., *How Does Foster Care Work?* Jessica Kingsley Publishers, Veľká Británia, (2010).
Vinnerljung, B. Franzén, E., *Indicators of self support problem among former child welfare clients* In: Fernandez, E, Barth, P.R., *How Does Foster Care Work?* Jessica Kingsley Publishers, Veľká Británia, (2010).
Škoviera, A., *Dilemata náhradní výchovy*, Portál, Praha, (2007).
Škoviera, S., *Trendy náhradnej výchovy*, Petrus, Bratislava, (2007).
Transformácia náhradnej rodinnej starostlivosti na Slovensku, Návrh, Bratislava, (2012), citované online, 19.5.2014, dostupné na: <http://www.navrat.sk/?lang=SK&cat=9f59132fe2883820aac1e869de6a0917>
Ročné výkazy o vykonávaní sociálnoprávnej ochrany detí a sociálnej kurately (SPODaSK).
Ročné výkazy o poskytovaní starostlivosti deťom v detských domovoch.

Autor pôsobí v Inštitúte pro výzkum práce a rodiny v Bratislavě.